

Петрук О. М., к.пед.н., доцент, Ландес Н. А., студентка магістратури
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'ячука, м. Рівне)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Анотація. В статті досліджено шляхи вдосконалення зв'язного мовлення молодших школярів засобами усної народної творчості. Розкрито цінність українського фольклору в розвитку зв'язного мовлення учнів. Проаналізовано види робіт на уроках української мови із збагачення мовлення учнів початкових класів малими фольклорними формами: лічилками, примовками, мирилками. Обґрунтовано думку про те, що усна народна творчість таїть в собі величезні можливості для збагачення словникового запасу молодших школярів.

Ключові слова: українська мова, зв'язне мовлення, засоби усної народної творчості, український фольклор, народні свята і обряди, казки, загадки, прислів'я, лічилки, примовки, мирилки.

Аннотация. В статье исследованы пути совершенствования связной речи младших школьников средствами устного народного творчества. Раскрыта ценность украинского фольклора в развитии связной речи учеников. Проанализированы виды работ на уроках украинского языка по обогащению речи учащихся начальных классов малыми фольклорными формами: считалками, прибаутками, мирилки. Обоснована мысль о том, что устное народное творчество таит в себе огромные возможности по обогащению словарного запаса младших школьников.

Ключевые слова: украинский язык, связная речь, средства устного народного творчества, украинский фольклор, народные праздники и обряды, сказки, загадки, пословицы, считалки, прибаутки, мирилки.

Annotation. The ways to improve the junior pupils' coherent speech by means of folk literature are considered in the article. Value of Ukrainian folklore in development of pupils' coherent speech is exposed. The types of work at Ukrainian lessons for enrichment of primary school pupils' speech by means of small folk forms – counting-out rhymes, proverbs and so on are analyzed. The author confirmed the idea that folk literature hides tremendous opportunities to enrich the junior pupils' vocabulary.

Keywords: *Ukrainian language, coherent speech, means of folk literature, Ukrainian folklore, festivals and ceremonies, tales, riddles, puzzles, proverbs, counting-out rhymes, jokes.*

Удосконалення зв'язного мовлення молодших школярів є однією із стрижневих проблем лінгводидактики. Її актуальність зумовлюється пріоритетними напрямками Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті та Закону України «Про освіту», спрямованими на модернізацію шкільної освіти, оновлення змісту, вдосконалення форм, методів і технології навчання молодших школярів рідної мови, розвитку культури мовлення та мовленнєвого спілкування [1; 2].

Розвиток зв'язного мовлення – провідний принцип навчання рідної мови в початкових класах. Однією з найважливіших умов розвитку зв'язного мовлення є збагачення запасу мовних засобів. Особлива роль у цьому належить засобам усної народної творчості.

Використання на уроках мови усної народної творчості дасть змогу учням збагнути суть мови не лише як засобу спілкування, а й як виразу національної психіки, мудрості народу, його духовної культури, що яскраво представлено у прислів'ях, приказках, загадках та казках.

Проблема розвитку зв'язного мовлення молодших школярів не є новою. Вона досліджувалася класиками наукової думки і сучасними науковцями в різних аспектах. У теорії шкільного виховання питання сприйняття фольклору розглядали дослідники і практики: К. Ушинський, О. Капиця, Г. Виноградов, А. Усова, А. Шибицька, Н. Самсонюк та ін. У фольклорних формах К. Ушинський бачив кращий засіб привести дитину до живого джерела народної мови.

Сучасні підходи до навчання мови й розвитку мовлення розкрили М. Вашуленко, Є. Соботович, О. Шахнарович та ін.

Серед методистів, які займаються вивченням цієї проблеми зараз можна виділити І. Вікторенко, О. Губенко, О. Скіпакевич. Вони досліджують проблеми формування пізнавальної активності молодших школярів засобами усної народної творчості, вивчення прислів'їв, легенд і переказів на уроках української мови і читання у 1–4 класах, подають нові технології вивчення малих фольклорних жанрів і методику їх проведення.

В цілому ж дослідження, присвячені усній народній творчості як засобу мовленнєвого розвитку школярів містять вказівку на те, що усна народна творчість таїть в собі величезні можливості по формуванню творчої спрямованості особи дитини-школяра. Водночас, як у науковій, то й методичній літературі не була піднята проблема шляхів вдосконалення зв'язного мовлення молодших школярів засобами фольклору. Це і обумовило вибір теми нашого дослідження.

Метою нашої статті є розкриття шляхів вдосконалення зв'язного мовлення молодших школярів засобами усної народної творчості

Завдання дослідження: розкрити цінність усної народної творчості у розвитку зв'язного мовлення молодших школярів.

Державний стандарт початкової загальної освіти наголошує на тому, що основною змістовою лінією мовної освіти в початковій ланці є комунікативна, яка орієнтує на опанування всіх видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання і письмо. Аудіювання і говоріння спрямовані на оволодіння усною формою мовленнєвої комунікації, а читання й письмо – писемною. Відповідно у «Навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів (1–4 кл.)» визначені напрями роботи з розвитку зв'язного мовлення [3]. А також звернена увага на належне місце на уроках української мови красознавчому та лінгвокраєзнавчому матеріалі. Зокрема, соціокультурна змістова лінія передбачає формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб створення творів мистецтва (художньої літератури); розширення уявлень школярів про свою державу – Україну, культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах; засвоєння малих українських фольклорних форм, національних формул мовленнєвого етикету» [3, с.11].

Через усну народну творчість дитина не тільки опановує рідну мову, але і, освоюючи її красу, лаконічність, долучається до культури свого народу.

Особливої уваги набуває це складне питання сьогодні, у час реформування мовної освіти в Україні, коли українська мова розширює сферу свого функціонування. Нині зростає увага до культури усного і писемного мовлення. Тому необхідно широко використовувати на уроках рідної мови засоби фольклору. Джерелом, з якого довго питимуть нащадки, назвав фольклор П. Грабовський, бо все краще, створене народом, базується на народному ґрунті, живиться народною мораллю. І. Франко стверджував думку про те, що саме через фольклор дитина вивчає народну словесність, опановує рідним словом. Значну роль у розвитку мовлення дітей він також відводив байкам, які називав «старе народне добро» [4, с. 74].

У педагогічній спадщині видатного педагога В. Сухомлинського є багато цінних методичних порад стосовно розвитку та навчання дітей рідної мови. Великого значення вчений надавав народним прислів'ям, називаючи їх «педагогічними мініатюрами».

Працюючи над проблемою розвитку мовлення молодших школярів засобами усної народної творчості ми переконалися у тому, що учні з великим інтересом сприймають народознавчий матеріал. Тому вивчення мовних одиниць ми радимо здійснювати на текстах, у яких йдеться про українські національні обереги, народні звичаї, традиції, обряди тощо. Їх опрацювання сприяє формуванню в учнів національної свідомості, допомагає збагнути

глибину свого національного коріння, збагатити словник дітей і пробудити інтерес до української народної культури та бажання примножувати її, прищеплює любов і повагу до своїх предків, гордість за свій народ.

Розвитку загальнокультурного рівня молодших школярів та їх зв'язного мовлення, на нашу думку, сприяє ознайомлення їх з народними та релігійними святами, які відзначають українці. Тому на уроках української мови ми використовували елементи доступних для розуміння, найбільш відомих, поширених сьогодні в українському побуті професійних свят та обрядів. Так, під час проведення Свята Осені, ми знайомили школярів зі жниварськими обрядами. Діти вивчали календарно-обрядову поезію, жниварські пісні, знайомилися із лексикою, пов'язаною зі жнивими (зажинки, обжинки, женці, женчики, жниця, зажинковий сніп, обжинковий сніп, перевесло, пурка, обжинковий вінок, царівна, серп, загінок, полукіпок, півкопа, копа, спасова борода (перепелиця, коза) та ін.) та обмолотом і зберіганням зерна (стодола, комора, збіжжя, солома, полова, ціп, ціпило (частини ціпа – ручник, держак), бич, молотьба, молотити, молотарка, віята та ін.).

Наступний обряд, який ми проводили з учнями, – щедрування й колядування. Під час вивчення щедрівок мовлення учнів збагачувалося образними висловами типу красна панна, дівчина-царівна, сад-виноград, у дворику, як у вінку тощо. Особливу цінність в щедруванні, на нашу думку, становлять діалогічні форми вітання, подяки, які в майже незмінному вигляді можуть застосовуватися дітьми і в сучасних умовах під час новорічних свят.

Особливо зацікавлює дітей інформація про походження цих свят, а також безпосередня участь у них. Тому на уроках української мови в роботі із учнями ми використовували тексти про Святого Миколая, Вертеп, Водохреще, День матері, походження писанки та ін. Залюбки діти вивчали колядки, щедрівки, співанки, примовки, веснянки, які супроводжують ці свята.

Також з метою активізації пізнавального інтересу, підвищення мовної культури молодших школярів ми надавали великого значення використанню прислів'їв на уроках української мови. Прислів'я групувалися за опорними словами, на базі яких утворилися фразеологізми, що потім набули метафоричного змісту, часто віддаленого від заданої цим словом теми. Наприклад: Вивели на чисту воду. Прислів'я включали у групу «Природа», у підгрупу «Природа. Її явища», вважаючи за опорне слово вода. Значення ж прислів'я – викривати чию-небудь непорядність, нечесність. Для кращого запам'ятовування прислів'їв і приказок можна практикувати на кожному уроці мови «хвилинки народної мудрості». Ми переконалися в тому, що аналіз прислів'їв у процесі роботи над вивченням мовного матеріалу на уроках української мови – ефективний засіб формування україномовної особистості учнів початкової ланки освіти.

Загадка – одна із малих форм усної народної творчості, в якій в гранично стислій, образній формі даються найбільш яскраві, характерні ознаки предметів чи явищ. Недаремно її Василь Сухомлинський назвав чудодійним методом розвитку мови, завдяки якій дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем, адже «через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками» [5, с. 176]. Тому ми в роботі з молодшими школярами використовували різні види робіт, а саме: відгадування загадок і запис їх у зошит, вивчення їх напам'ять, розповідь один одному на вушко, складання загадок за малюнками та вказівками та ін. Ми переконалися в тому, що розгадування загадок розвиває здатність до аналізу, узагальнення, формує вміння самостійно робити висновки, умовиводи, вміння чітко виділити найбільш характерні, виразні ознаки предмета чи явища, вміння яскраво й лаконічно передавати образи предметів, розвиває у дітей поетичний погляд на дійсність та сприяє розвитку їх зв'язного мовлення.

В процесі проведеного дослідження ми з'ясували, що над загадками і прислів'ями корисно працювати як на уроках вивчення нового матеріалу, так і на уроках узагальнення знань. Помилково вважати, що оскільки загадки і прислів'я у читанках розміщені після текстів художніх творів і нарисів, то й залучати учнів до їх аналізу слід лише після завершення роботи над ними. Зміст і форма прислів'їв різноманітні, – а тому, на нашу думку, можна використовувати їх на всіх етапах уроків мови.

Особливе місце в нашому дослідженні ми відводили казкам. Адже без казки, на думку Василя Сухомлинського, «неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови» [5, с. 177]. За його словами, казка – це активна естетична творчість, що захоплює всі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, неможливо уявити дитячого мислення і мови. Казка – це духовне багатство народної культури, пізнаючи яке, дитина пізнає серцем життя народу. Казка, вводячи молодшого школяра у світ фантазії, пробуджує їх до активної діяльності: спочатку до співтворчості, а потім до творчості. Ознайомлюючись із чужими казками і створюючи свої, дитина прилучається до мистецтва, як одного з видів естетичної діяльності людей. Специфіка казки надає такому прилученню природного і доступного характеру, дає змогу навіть малятам, створювати речі, які мають певну художню цінність.

Так, як казка є найбільш відомим дітям зразком народознавства, тому дітям пропонувалися різноманітні види роботи, а саме: «Салат із казок» (поєднання в одній казці героїв з різних казок та придумування їх спільних історій), «Казки навиворіт» (характери героїв відомої казки змінюються на протилежні), «Перебріхування казок», «Додавання у казку чарівних предметів», «Казка – перетворення», придумування кінцівок казок та ін.

Ми переконалися в тому, що як би не творчість та складання казок, мовлення багатьох дітей було б плутаним, а мислення – хаотичним. Адже казка є одним із вирішальних факторів, що визначають розвиток словесної творчості молодшого школяра. Саме до казки наближаються дитячі словесні твори. Казки дітей відображають теми та зміст народних казок, герої дітей діють у нових ситуаціях, але з типовими рисами народних героїв, запозичуються специфічні елементи побудови сюжету.

Дуже важливо, щоб наймолодші школярі пізнавали світ у всій його багатогранності, відчували і розуміли пряме і переносне значення слів, їх найтонші відтінки. А коли дитина зрозуміє і відчує красу рідного слова, вона відчує любов до мови. Розуміти, відчувати і любити рідну мову здатні всі діти. Тому завдання вчителя полягає в тому, щоб розвинути мову учнів, збагатити її, навчити любити, пишатися нею. А допоможуть реалізувати це завдання вчителю, як стверджує наше дослідження, засоби усної народної творчості. Отже, яскравий національний колорит перлин народної мудрості постають і джерелом пізнання, і сильним фактором емоційного впливу на учнів, і засобом розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Тільки за таких умов можна сформувати гармонійно розвинену людину, яка зможе високо пронести свої ідеали і втілити їх у бурхливе сьогодення незалежної України.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні ролі малих фольклорних форм – лічилок, примовок, мирилок у збагаченні мовлення учнів початкових класів.

1. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К. : Шк. світ, 2001. – 24 с. 2. Закон України «Про освіту» // Законодавство про освіту. – Х. : ПП «ГВІНІ», 2005. – 240 с. 3. Навчальні програми для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 390 с. 4. Франко І. Я. Збір. творів в 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 20 : Передмова до другого видання зб. казок «Коли ще звірі говорили». – 574 с. 5. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1977. – 670 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.